

Din Olarak Kapitalizm: Walter Benjamin ve Max Weber¹

Michael Löwy

İngilizceden Çeviren: Akın Sarı

Walter Benjamin'in 1985'de ortaya çıkan yayınlanmamış çalışmaları (*Gesammelte Schriften*'in² altıncı cildi) arasındaki "Din Olarak Kapitalizm" bölümü en ilgi çekici ve göze çarpanlardan biridir. Metnin günümüz dünyasıyla ilişkisi dikkat çekicidir. Fragman, notlar ve bibliyografik referanslar dahil yalnızca üç veya dört sayfadan oluşur. Yoğun, paradoksal, bazen anlaşılması zor olan metnin yayınlanması amaçlanmamıştı; nitekim okunması kolay değildir. Aşağıdaki düşünceler, kesinliklerden daha ziyade hipotezlere dayalı bir yorumlama girişiminin parçasıdır ve anlaşılması güç kalan bazı karanlık alanların üzerinde durmamaktadır. Bu karanlık alanlar, her bir ifadeyi ayrıntılı incelemeye çalışarak ve bağlantı ve anlamlarının izini sürmeye gayret ederek, Kutsal Kitap ya da Talmud³ yorumlarının izinde okunabilir.

Bölümün başlığı doğrudan doğruya Ernst Bloch'un 1921 tarihli, Kalvinizmi "Hristiyanlığı tamamen ortadan kaldırıp" yerine yeni bir dinin öğelerini, "din olarak kapitalizm"i [*Kapitalismus als religion*] ya da Zenginlik Kilisesi'ni⁴ getirmekle eleştirdiği, *Devrimin İlahiyatçısı* olarak Thomas Münzer çalışmasından alınmıştır. Benjamin'in bu kitabı okuduğunu 27 Kasım 1921 tarihli Gershom Scholem'e mektubunda dostuna anlattıklarından biliyoruz: "[Bloch] geçenlerde buraya ilk ziyareti sırasında bana 'Münzer'in tamamlanmış baskısını verdi ve onu okumaya başladım.'"⁵ Bu, editörlerin bir notta işaret ettikleri gibi bölümün yazılış tarihinin, hiç de "1921'in ilk yarısının sonunda" olmadığı; bilakis "1921'in bitmesine yakın" yazıldığı anlamına gelir. Ayrıca Benjamin'in, dostunun Hristiyanlığın gerçek ruhuna karşı Kalvinist/Protestan ihanet hakkındaki görüşlerini tamamen paylaşmadığına da dikkat edilmelidir.⁶

1 Makalenin yer aldığı eser: Löwy, M. (2009) "Capitalism as Religion: Walter Benjamin and Max Weber", *Historical Materialism*, 17 (1): 60-73.

2 Benjamin (1985). Benjamin (1996b)'nin İngilizce çevirisi. Benjamin'e ait fragmanın çevirisi yazara aittir.

3 [İbr.] Yahudi medeni kanunu, tören kuralları ve efsanelerini kapsayan dini metinler (ç.n.).

4 Church of Mammon: Zenginlik ve İhtiras Tanrısına inananların kilisesi (ç.n.). Bloch (1962). Bu yeni baskıda Bloch "Şeytan'ın Kilisesi" yerine "Zenginlerin Kilisesi"ni koymuştur.

5 Benjamin (1996a: 212-213).

6 Bu mesele üzerine Benjamin ile Bloch arasındaki ilişki hakkında bkz. Hamacher (2002: 88-9).

Benjamin'in fragmanı açıkça Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çalışmasından esinlenir. Weber'in kitabına iki defa değinilir; bir kez metnin içerisinde ve daha sonra *Gesammelte Aufsätze sur Religionssoziologie*'nin 1920 basımının yanı sıra, kapitalizmin kökenleriyle ilgili Weber'inkine benzer tezler geliştiren Ernst Troeltsch'in kitabındaki (*Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* -1912) kaynakça notlarında. Ne var ki göreceğimiz gibi Benjamin'in savı, Weber'in ötesine geçer ve hepsinden önemlisi Weber'in "değer-bağımsız" analizinin yerine şiddetli bir anti-kapitalist saldırı koyar.

"Kapitalizm bir din olarak görülmelidir": Bölüm bu kesin ifade ile başlar. Bunun ardından eleştirel bir açıklama olarak Weber'in tezini ikiye katlayan bir gönderme gelir: "Kapitalizmin dinsel yapısını kanıtlamak -yani, Weber'in düşündüğü gibi yalnızca din tarafından koşullandırılan bir formasyon değil, fakat aynı zamanda aslında onun dini bir fenomen olduğunu kanıtlamak-, bizi bugün sonsuz, evrensel bir labirentin içerisine çekecektir." Daha ileride aynı düşünce az çok inceltilmiş bir biçimde, aslında Weberci sava daha yakın bir şekilde, bir kere daha görülür: "Reform zamanındaki Hristiyanlık kapitalizmin ortaya çıkışını teşvik etmekten daha çok kendisini kapitalizm içerisinde dönüştürmüştür." Bu tespit *Protestan Ahlakı*'nın sonuçlarından çok da uzak değildir. Yeni olan şey bizatihi kapitalist sistemin dinsel doğasına ilişkin düşüncedir: Bu Weber'in birçok görüşüne dayansa da onu epey aşar.

Benjamin'in Weber'e yanıtının her iki boyutu da "kapitalizmin dinsel yapısının" temel özelliklerine ilişkin tartışmasında mevcuttur. Benjamin Weber'i bu bağlamda aktarmaz, onun sunusu Alman sosyologun fikir ve savlarından beslenir; fakat bunu onun fikirlerine -toplumsal, politik ve felsefi bakımdan (ve belki de teolojik olarak)- son derece eleştirel, daha radikal ve Weberci sekülerleşme tezinin aksine, yeni bir anlam kazandırarak yapar. Kapitalist dinin ilk kesin ayırt edici niteliği şöyledir:

Kapitalizm belki de şimdiye kadar ki en aşırı katıksız dini tapınmadır. Kapitalizm içerisinde her şey ancak doğrudan tapınma ilişkisi içerisinde anlam kazanır: Hiçbir özel dogma, teoloji ayırt etmez. Bu bakış açısından faydacılık onun dinsel rengidir.

Başka bir deyişle kapitalizmin faydacı pratikleri -sermaye yatırımı, spekülasyon, finansal işlemler, borsa manipülasyonları, metaların alım ve satımı- dinsel bir tapınma anlamına sahiptir. Kapitalizm bir inancın, doktrinin ya da teolojinin onanmasına gerek duymaz. Toplumsal dinamikleri bakımından tapınma pratiklerinin biçimini alan eylemler hesaba katılır. Benjamin, Hristiyanlık ve Protestan Reformu hakkındaki savıyla az çok çelişerek bu kapitalist dini, benzer biçimde "doğrudan pratik" olan ama "aşkın" emelleri olmayan pagan inancıyla mukayese eder.

Peki bu iktisadi kapitalist pratiklerin dinsel bir "tapınma"yla kaynaştırılmasına imkan veren şey nedir? Benjamin bunu açıklamaz, fakat birkaç satır sonra "tapı-

nan” kelimesini kullanır. Bu yüzden onun açısından kapitalist inancın, tapınmanın objesi olan bir takım ilahilikleri içerdiğini varsayabiliriz. “Farklı dinlerdeki mukaddes imgeler ile farklı devletlerdeki banknotlar arasındaki karşılaştırma.” Bu nedenle kağıt banknotlar biçimindeki para, “sıradan” dinlerdeki mukaddes objelere benzer bir tapınma objesi olacaktır. Asıl ilginç Benjamin’in *One-Way Street*’den⁷ (1928) bir pasajda banknotlarla, kapitalizme ilişkin “ciddiyetin kutsal ruhu”nu açığa vuran “Cehennemin ön cephe mimarisi”ni [*Ffaden-architekture der Hölle*] karşılaştırmasıdır.⁸ Burada Dante’nin cehenneminin girişindeki ünlü yazıtı anımsayabiliriz: “Lasciate ogni speranza voi ch’entrate” [İçeri girenler, dışarıda bırakın her umudu]⁹. Marx’a göre bu sözler kapitalistin işçilere direktifi olarak fabrikanın girişine nakşedilmişti. Aşağıda göreceğimiz gibi Benjamin açısından *çaresizlik*, kapitalizmin maiyetindeki dünyanın dinsel halidir.

Bununla birlikte banknotlar, kapitalist kültürel sistem içerisindeki çok daha köklü bir ilahiliğin görünümlerinden yalnızca biridir: *Para*, Zenginlik Tanrısı ya da Benjamin’e göre “Pluto ... zenginlik tanrısı.”⁷⁴ Fragmanın bibliyografyasında paranın dinsel iktidarına karşı şiddetli ve korkunç bir saldırıdan bahsedilir: Söz konusu saldırı, Münih’teki devrimin bozguna uğramasından sonra ordu tarafından katledilen Alman-Yahudi anarşist Gustav Landauer’in 1919’da yayınlanan kitabı *Aufruf zum Sozialismus* [Sosyalizme Çağrıl]’da bulunabilir. Benjamin’in kaynakça notunda belirtilen sayfada Landauer şunları yazmıştır:

Fritz Mauthner (*Wörterbuch der Philosophie*) “Tanrı” kelimesinin kökeni olarak “idol” ile özdeş olduğunu ve her ikisinin de “ergimiş” [ya da “kalıp”, “döküm”] [*Gegossene*] anlamına geldiğini gösterdi.

Kendine ait bir yaşama malik olup insanların yaşamlarını kendisine bağlayan ve velhasıl insanlıktan daha kudretli hale gelen Tanrı, insanların mamulüdür. İnsanların hayat verdikleri yegane “kalıp” [*Gegossene*], yegane idol, yegane Tanrı [*Gott*] paradır [*Geld*]. Para yapaydır ve hayat doludur; para parayı ve daha fazla parayı üretir, para dünyadaki bütün güçlere maliktir.

Bugün bile canlı bir şey [*Ding*], bir canavar [*Unding*] haline gelen ve yaşamlarımızın anlamsızlığının [*Unsinn*] anlamı [*Sinn*] olan Tanrının insanlar tarafından yaratılan bir tinden başka bir şey olmadığını kim görmez ki? Para zenginlik yaratmaz, paranın kendisi zenginliktir, para kendi başına zenginliktir; paradan başka zenginlik yoktur.¹⁰

Elbette Benjamin’in Landauer’in savına ne kadar katıldığını bilmiyoruz. Ancak Benjamin’in söz konusu fragmanın kaynakçasında belirtilen bu pasajın, kapitalist dinin “tapınma pratiklerine” ilişkin onun anlayışına bir örnek oluşturdu-

7 Walter Benjamin, *Tek Yön*, Çev.: Tevfik Turan, YKY.

8 Benjamin (2001: 139).

9 Dante, *İlahi Komedya*, Çev.: Rekin Teksoy, Oğlak, s. 47

10 Landauer (1919: 144).

ğunu en azından hipotetik olarak varsayabiliriz. Marksist bakış açısından para, sermayenin, en önemlisi olmasa da, görünümlerinden yalnızca birisidir. Lakin Benjamin, 1921’de Marx ve Engels’den daha ziyade Gustav Landauer’in ve Georges Sorel’in romantik ve özgürlükçü sosyalizmine daha yakındı. Ancak daha sonra *Pasajlar* çalışmasında, metanın fetiş-kültünü eleştirmek ve Paris çarşılarını ya da *pasajlarını* “ticari sermayenin tapınakları” olarak analiz etmek için Marksist kavramları kullanacaktı. Bununla birlikte 1921 tarihli bölüm ile 1930’ların muhteşem tamamlanmamış eseri arasında belirli bir devamlılık da vardır. Her halükarda genç Benjamin’e göre (altın ya da kağıt) para, servet ve metalar, kapitalist dinin idollerinden, ilahiliklerinden birkaçıdır ve bunların kapitalist yaşamdaki “pratık” manipülasyonu, tapınma fenomeninin ötesinde “hiçbir şeyin anlamının olmadığı” fenomeni meydana getirir.

Kapitalizmin somut tapınma tabiatına samimi olarak bağlı olan ikinci belirleyici niteliği, “tapınma süresinin daimi olmasıdır.” Kapitalizm “*sans rêve et sans merci*” tarzı bir tapınma ayinidir. Burada bütün mukaddes tantananın -aşırı ibadet gayreti- korkunç şekilde sergilenmesi anlamında dini bayramı olmayan tek bir “iş günü”, tek bir gün yoktur.” Benjamin ipucunu bir kez daha muhtemelen Weber’in *Protestan Ahlakı*’ndan almaktadır.¹¹ Nitekim *Protestan Ahlakı* Kalvinizm/kapitalizm tarafından dayatılan yönetsel davranış kurallarını (yönetimin daimi kontrolü) ve “yerküredeki dinsel olarak değer biçilen profesyonel işi -duraksama olmadan mütemadiyen ve sistematik bir şekilde uygulanan etkinliği-” vurgular.

Kesintisiz *Sans rêve et sans merci*: Benjamin, neredeyse aynı kelimelerle, biraz da ironiyle sürekli “tatil”den bahsederken Weber’in düşüncesini kendine yorar: Gerçekten de Püriten kapitalistler, aylıklığın bir biçimi olarak değerlendirdikleri Katolik tatil günlerinin çoğunu ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle kapitalist dinde iman edenler, ıstırap ve “aşırı gerilim”le ortak değerlerin yükseliş ve düşüşüne riayet ederken; buna “mukaddes tantana”nın her gün -yani, borsa ya finans ritüellerinin- yayılması eşlik eder. Kapitalist pratikler dur durak bilmez, sabahtan akşama, yaz kış, beşikten mezara kadar bireylerin yaşamına hükmeder. Burkhardt Lindner’in belirttiği gibi Benjamin’in metni, küresel genişleme zarfında hiç kimsenin kaçabilecekmiş gibi görünmediği demir bir yazgı, dinamik bir sistem olarak kapitalizm anlayışını Weber’den ödünç alır.¹²

Son olarak din olarak kapitalizmin üçüncü karakteristik yönü suç-üretme niteliğidir: “Kapitalizm bir kefaret [*entsihnenden*] kültüründen daha ziyade muhtemelen suçluluk-üreten ilk tapınma örneğidir.” Benjamin’e göre kapitalist dinin tinine ters olan kefaret kültü örneğinin ne olduğu sorulabilir. Fragmanda Hristiyanlık kapitalizmden ayrılamaz olarak değerlendirildiği için kefaret kültü (genellikle “Af Günü” olarak çevrilen fakat asıl anlamı “Kefaret Günü” olan), asıl dinsel tatilin

11 Weber (1984: 180).

12 Lindner (2003: 201).

Yom Kippur olduğu Yahudiliğe aittir. Ancak bu yalnızca bir hipotezdir ve metinde buna dair bir değiri yoktur.

Benjamin kapitalist dine ilişkin eleştirisini aşağıdaki savla devam ettirir:

Böylece kapitalizm korkunç bir hareketin içerisine atılır. Nasıl kefarete edeceğini bilmeyen korkunç günahkar bir bilinç, bu cürümün kefareti ödemek yerine, onu evrenselleştirmek, zorla bilince kazımak ve her şeyden önce Tanrı'nın kendisini bu günahkarlığa dahil etmek, onu kefaretle ilişkilendirmek üzere tapınmaya hakim olur.

Bu bağlamda Benjamin aynı zamanda “borç” ve “günahkarlık” [suç] (*guilt*) anlamına da gelen *Schuld* kelimesinin şeytani belirsizliğine değinir.¹³

Ekonomik borç, ahlaki yükümlülük ve dinsel suç arasındaki bağlantılara dayalı benzer savlar Max Weber’de de bulunabilir: Püriten burjuvaziye göre “kişinin *şahsi* amaçları için harcadıkları Tanrı'nın haşmetinden çalınmaktadır”; bu nedenle kişi aynı zamanda Tanrı'ya karşı günahkar ve “borçlu” olur. Dahası “insanın kendisine emanet edilen mülklere karşı *yükümlülüğü* olduğu ve onun yalnızca sadık bir vasisi olduğu düşüncesi ... bütün ağırlığıyla yaşamın üzerine çöker. İnsan nefes almadan çalışarak bu yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır.”¹⁴ Benjamin’in “zorla bilince kazınan günahkarlık” ifadesi Weber’in analiz ettiği Püriten/kapitalist pratiklerden çok uzak değildir.

Bununla birlikte Benjamin’in savının daha geniş ve daha genel bir manası olduğunu düşünüyorum. Kendi sermayesine karşı günahkar ve “borçlu” olan yalnızca kapitalist değildir: Günahkarlık evrenselidir. Yoksullar günahkardır çünkü para kazanamamış ve borçlanmışlardır: Nitekim Weber’in Kalvinist’ine göre ekonomik başarı, bir seçilmişlik ve kurtuluş işareti; yoksullar açıkça lanetlidirler. *Schuld* da yaygınlaşır çünkü kapitalist çağda kuşaktan kuşağa geçer. Benjamin’in Alman romantik muhafazakar ama aynı zamanda son derece anti kapitalist olan on dokuzuncu yüzyıl toplu felsefesi Adam Müller’den kaynakçasında alınıldığı bir pasaja göre:

Geçmişte yalnızca ilgili kuşağın sorumluluğuyla üstlenilen ve söz konusu kuşağın ölümüyle ortadan kalkan ekonomik talihsizlik ... şimdi, bütün eylem ve davranışlar zenginlikle ifade edildiğine göre, gelecek kuşağa giderek yük olan daha ağır bir *borç yığını* halini almaktadır.¹⁵

Tanrının kendisi bu yaygın suça dahil edilir: Eğer yoksullar günahkar ve [Tanrı'nın] inayetinden dışlanmışlarsa ve kapitalizmde toplumsal dışlanmaya mahkumlarsa nedeni, “bunun Tanrı'nın istenci olması”dır ya da onun kapitalist dindeki eşdeğeri Piyasanın istenci olmasıdır. Peki -Benjamin’in bakış açısından- yoksulların ve borçluların bakış açısından günahkar olanın Tanrı ve onunla birlikte

13 Burkhardt Lindner’e göre metnin tarihsel perspektifi, kapitalist din sisteminde “mitsel günahkarlığın” ekonomik borçtan ayrılmayacağı öncülüne dayanır.

14 Weber (1984: 177, 178).

15 Müller (1816: 58).

kapitalizm olduğunu söylemek mümkün değil midir? Her iki durumda da Tanrı çok yakından evrensel suçluluk süreciyle bağdaştırılır.

Buraya kadar Calvinizm'in dönüşümünden ortaya çıkan bir din olarak modern kapitalizmin analizi açısından, fragmanın Weberci hareket noktasını açık bir şekilde anlayabiliriz. Ne var ki Benjamin'in kapitalizme dair (ne Weber'in ne de Marx'ın katıldığı) ona tarih aşırı bir boyut bahsettiği bir pasaj vardır:

Kapitalizm batıda Hristiyanlığın bir paraziti olarak -Calvinizmin yanı sıra Hristiyanlığın diğer bütün Ortodoks akımlarıyla ilişkili olarak- gelişti; öyle ki son tahlilde Hristiyanlığın tarihi aslında kendi paraziti, kapitalizmin tarihidir.

Benjamin bu hipotezi tartışmaya kalkışmaz bilakis kaynakçasında Weber'e karşı yönelttiği bir polemikte, kapitalist dünyanın kökenlerinin keşişler tarikatının çileciğinde ve Pope'un ortaçağ Kilise'sindeki erkin merkezileşmesinde bulunabileceğini kanıtlamaya çalışan bir yazarın (pek anılmaya değmeyecek Bruno Archibald Fuchs'un) oldukça karışık bir kitabını, *Der Geist Der Birgerlich-Kapitalischen Gesellschaft* (1914), aktarır.¹⁶

Bu "korkunç" yaygın kapitalist suçluluk sürecinin neticesi *çaresizliğin* yaygınlaşmasıdır:

Tanrı tamamen ve kesinlikle günahkar olana kadar, dünya *umudun* tükendiği bir çaresizlik durumuna ulaşana dek kapitalizmin sonuna kadar ayak direyeceği bu dinsel hareketin özü budur. Tarihsel olarak kapitalizmle birlikte yeni olan şey onun dininin reformdan daha ziyade varlığın çöküşü olmasıdır. Çaresizlik, kurtuluşu beklenen dinsel dünya hali olana dek yayılır.

Benjamin, Nietzsche'den bahsederek "dünyevi insanın, kendi mutlak yalnızlığının izinde çaresizlik mabedine [*Haus der Verzweiflung*] dönüşümü"ne tanıklık ettiğimizi ekler.

Bu şaşırtıcı tanıda Nietzsche'nin şiirsel ve astrolojik imlemelerine neden yer verilmektedir? Eğer çaresizlik bütün umutların kökten yokluğuysa, bu *Ecce Homo*'de filozofun çekiçle telkin ettiği "yazgı sevgisi"yle (*amor fati*) mükemmel bir şekilde ortaya konur: "İnsanın büyüklüğüne dair formülüm, *amor fati*'dir. Ne ileri ne geri hiçbir şeyin farklı olmasını, sonsuza kadar sürmesini istememek. Yalnızca zorunluluğa katlanmak değil ... fakat onu *sevmek*..."¹⁷

Elbette Nietzsche kapitalizmden bahsetmez. Modern zamanların yazgısı olarak kapitalizmin kaçınılmaz karakterini ille severek olmasa da tevekkülle kabullenecek olan Nietzscheci Max Weber'dir. Weber *Protestan Ahlakı*'nın son sayfalarında karamsar bir yazgıcılıkla modern kapitalizmin, "doğrudan ekonomik kazançla ilgili olanların ötesinde, kapitalizm içerisinde doğan bütün bireylerin yaşam tarzını karşı konulmaz bir güçle belirlediğini" vurgular. Bu sınırlama bireylerin meta üretiminin rasyonel sistemi tarafından kısıtıldığı bir tür hapisaneyeye benzetilir:

16 Fuchs (1914: 14-18).

17 Nietzsche (2007: 35).

“Baxter’e göre maddi mal kaygısı ‘herhangi bir zamanda başından atılabilen hafif bir örtü’ gibi bireyin kutsal omuzlarına serilmelidir. Lakin kader bu örtüyü demir bir kafese [*stahlhartes Gehäuse*]¹⁸ dönüştürmüştür.” *Stahlhartes Gehäuse* ifadesinin çeşitli çeviri ve yorumları vardır: Bazı akademisyenlere göre [bir manastırdaki gibi] bir “hücre”dir; başkalarına göre salyangozun sırtında taşıdığına benzer bir “kabuk”tur. Bununla birlikte en akla yakın hipotez Weber’in bunu, İngiliz Püriten şair Bunyan’ın bulduğu “çaresizliğin demir kafesi” imgesinden ödünç aldığıdır.¹⁹

Haus der Verzweiflung Stallhartes Gehäuse, çaresizliğin demir kafesi: Kendimizi, kapitalist sistemin acımasız mantığını tanımlamaya çalışan ve Weber’den Benjamin’e uzanan aynı semantik sahada buluruz. Peki kapitalist sistem neden çaresizlik üretir? Bu sorunun olası birkaç yanıtı vardır:

1. Gördüğümüz gibi her şeyden önce kapitalizm kendisini modern ekonominin tabii ve kaçınılmaz biçimi olarak tanımlayarak farklı bir geleceğe, herhangi bir çıkış yoluna, bir alternatife olanak vermez. Weber onun gücünün “karşı konulamaz” olduğunu ve kendisini kaçınılmaz *kader* [*fatum*] olarak ortaya koyduğunu söyler.
2. Sistem insanlığın çok büyük bir çoğunluğunu, ekonomik başarısızlıkları Tanrı’nın inayetinden dışlandıklarının işareti olduğu için, ilahi kurtuluş beklentisinde olamayan “yeryüzünün lanetlileri”ne indirger.
3. Kapitalizm “varlığın çöküşü”dür; *varlığın* yerine *mülkü*, nitelikler yerine metalaşmış nicelikleri, insan ilişkileri yerine parasal ilişkileri, ahlaki ya da kültürel değerler yerine tek geçerli değer olan parayı koyar. Bu sav metinde yoktur fakat Benjamin’in kaynakçasında belirtilen anti-kapitalist, romantik-sosyalist yazarlar (Gustav Landauer ve Georges Sorel’in yanı sıra muhafazakar Adam Müler) tarafından geniş bir şekilde açıklanmaktadır. Enteresane olan Benjamin’in *Zertrümmerung* sözcüğünün “*Tarih Kavramı Üzerine*”²⁰ metninin dokuzuncu tezinde İlerlemenin ortaya çıkardığı enkazları tanımlamak amacıyla kullandığı sözcüğe (*Trümmern*) benzemesidir.
4. İnsanlığın “günahkar”lığı -sermayeye borçluluğu- artarak süreklilik kazandığı için hiçbir kefarete beklentisine olanak verilmez. Eğer rakipleri tarafından ezilmek istemiyorsa kapitalistin sürekli büyümesi ve sermayesini genişletmesi; ve yoksulların da borçlarını ödemeleri için gittikçe daha fazla para ödünç almaları gerekir.
5. Sermayenin dinine göre yegane kurtuluş, sistemin yoğunlaşmasına, kapitalist yayılmaya, giderek daha fazla meta birikimine bağlıdır; fakat bu “çare”, çaresizliğin ağırlaşmasıyla sonuçlanır.

18 Weber (1984: 188).

19 Tiryakian (1981).

20 Walter Benjamin, *Pasajlar*, Çev.: Ahmet Cemal, YKY, s. 37-49.

Bunlar çelişkili ya da birbirini dışlayan hipotezler değildir fakat metinde sonuç çıkarmayı ve birini veya diğerini benimsemeyi sağlayacak herhangi bir öge yoktur. Anlaşılan Benjamin çaresizliği, bir çıkış yolunun olmamasına benzetmektedir:

Göçebe keşişler gibi yoksulluk da tinsel -maddi olmayan- bir çıkış yolu önermez. Böylesi çok az çıkış yolu ortaya koyan koşullar günahkarlık üretir. “Endişeler”, bir çıkış yolu eksikliğine ilişkin bu günahkarlık bilincinin alametidir. “Endişeler”, ne maddi ne bireysel ne de cemaatçi bir çıkış olmaması korkusundan kaynaklanır.

Keşişlerin çileci pratikleri bir çıkış yolu değildir, zira kapitalist dinin tahakkümünü sorgulamazlar. Yalnızca bireysel kaçışlar bir yanılısamadır ve cemaatçi, kolektif ya da toplumsal çıkış yolu sistem tarafından yadsınır.

Bununla birlikte Benjamin’e göre, kapitalist dinin ezeli bir düşmanı, bir çıkış yolu bulunmalıdır. Kısacası Benjamin “mevcut kapitalizm”e dair bazı önermeleri değerlendirir ya da en azından bunlardan bahseder:

- i) Kapitalist dinin reformu. Kapitalist dinin tümüyle çarpıklığından ötürü bu imkânsızdır: “Ne tapınmanın kendisi ne bu dinin reformu -zira bu reformun kendisini söz konusu dinin bazı kesin yönlerine dayandırması zorunlu olacaktır- ne de onun inkar edilmesi nedeniyle, bir kefarete beklenemez.” Tövbe, bir çıkış yolu değildir zira tövbe etme tamamen bireyseldir: Sermayenin Tanrıları’nın kendi egemenliklerini topluma dayatmaya devam etmelerine engel olmaz. Benjamin’in kaynakçasında belirtilen ve Gustav Landauer’in de söylemek zorunda olduğu reforma göre: “Tanrı [Para] o kadar kudretli ve kadir-i mutlak olmuştur ki, kalıcı bir yeniden yapılanma, ticari ekonominin [*Tauschwirtschaft*] reformu yoluyla lağvedilemez.”²¹
- ii) Nietzsche ve onun üst insanı. Benjamin’e göre, muhalif olmaktan bir hayli uzak olan Nietzsche: Kapitalist dini isteyerek yerine getirmek üzere inisiyatif alan ilk kişiydi... Üst insan düşüncesi, din değiştirme, kefarete, arınma ve tövbekârlık dahilindeki vahiysel sıçrayıştan daha ziyade bir yoğunlaşmanın yerini alır. ... Üst insan, cennete izinsiz girerek büyüyen, kendisini dönüştürmeden tarihsel insana varan kişidir. Nietzsche, dinsel bakış açısına göre suçlu olan ve öyle kalan insanın (Nietzsche’e göre bile) yoğunlaşmasına neden olan bu cennet tufanını mahkum etmiştir.²²

Oldukça muğlak olan bu pasajı nasıl yorumlayacağız? Olası bir okuma şöyle olabilir: Üst insan *hybris*’i²³, güç istencini ve kapitalist dinin yayılmasını sadece ve sadece şiddetlendirir. İnsanları kaderlerine terk ederek onların günahkarlık ve çaresizliğine meydan okumaz. Bu yalnızca kapitalist dinin demir döngüsünden kaçan fakat aslında kapitalizmin mantığını yeniden üretmekle sonlanan, kendilerini

21 Landauer (1919: 145).

22 Benjamin (1986: 102).

23 Yunan mitolojisinde hayasızlık tanrısı (ç.n).

müstesna ya da aristokratik bir elit olarak düşünen bireylerin bir diğer girişimidir. Bu yalnızca bir hipotezdir ve Benjamin'in Nietzsche eleştirisinin bu kısmının benim açımdan oldukça anlaşılmasız kaldığını itiraf etmeliyim.

iii) Marx'ın Sosyalizmi: “Marx açısından kendisini başka bir biçime dönüştüremeyen kapitalizm, *Schuld*'un (bu sözcüğün şeytani muğlaklığına dikkat edin) bir ürünü olan fayda ve toplam fayda yoluyla sosyalizm olur.” Aslında o zamanlar Benjamin Marx'ın çalışması hakkında çok fazla bilgi sahibi değildi. Benjamin muhtemelen Gustav Landauer'in Marksizm eleştirisini ön plana çıkarıyor: Anarşist düşünürü göre Marx, “kapitalizmin sosyalizmi kayıtsız şartsız [*ganz und gar*] kendi bünyesinden çıkardığı” bir tür *Kapitalsozialismus* [Sermaye sosyalizmi]ni hedefler; sosyalist üretim tarzı kapitalizmden, her şeyden önce üretim ve kredinin merkezileşmesinden “filizlenir” [entblüht].²⁴ Fakat Benjamin'in bu bağlamda neden *Schuld* kavramından, yani hem “borç” hem de “günahkarlık”tan bahsettiği açık değildir. Her halükarda Benjamin'e göre Marksist sosyalizm, kapitalist din kategorilerinin içerisinde hapsolür ve bu yüzden gerçek bir çıkış yolu ortaya koymaz. Bildiğimiz gibi Benjamin bu konudaki düşüncesini 1924'de Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ni okuduktan (ve elbette Sovyet tiyatro yönetmeni/aktivist Asja Lacis ile tanıştıktan) sonra radikal bir şekilde değiştirecektir.

iv) Erich Unger ve kapitalizmden çıkış: “Kapitalizmin göç yoluyla [*Wanderung*] üstesinden gelinmesi. *Unger Politik und Metaphysic*,²⁵ s. 44. Benjamin, *Wanderung* sözcüğüyle ormandaki sapmalardan -sözcüğün sıradan anlamlarından biri- ziyade *göçü* kastedir. Erich Unger'in kullandığı *Wanderung der Völker* ifadesi halkların göçüdür. Benjamin'in belirttiği Unger'in kitabının 44. sayfasında yazarlar şöyledir:

Yalnızca tek bir mantıksal seçim var: ya sürtüşme olmadan değiş tokuş ya da halkların göçü.... “Kapitalist sisteme” karşı daima onun meşruluk sahasında saldırı başarısızlığa mahkumdur.... Kapitalizme karşı bir şeyi başarmak için her şeyden önce onun etkinlik sahasını terk etmek gerekir. Zira sistem kendi içerisinde her türlü karşı eylemi massedebilir.²⁶

Son tahlilde amaç iç savaşın yerine *Wölkerwanderung*'u geçirmektir.

Benjamin, Erich Unger'in Scholem'le benzerliğini belirtirken onun “metafizik anarşist” fikirlerine çok fazla ilgi ve sempati beslemiştir. Yine de Benjamin'in bunu doğru bir çıkış yolu, “kapitalist etkinlik alanından çıkış” olarak düşünüp düşünmediğini bilmiyoruz. Metin bize herhangi ipucu vermemektedir.²⁷

²⁴ Landauer (1919: 42).

²⁵ Benjamin (1986: 103).

²⁶ Unger (1989: 44).

²⁷ Joachim von Soosten'a göre, Unger kapitalizmden *mekansal* çıkış yolu ararken Benjamin eskatolojik *zamansal* terimlerle düşünmektedir.

- v) *Aufruf zum Sozialismus*'da ortaya konan Gustav Landauer'in özgürlükçü sosyalizmi. Fragmanda Benjamin'in alıntı yaptığı sayfanın devamında aşağıdaki savla karşılaşırız:

Sosyalizm geri tepme [ya da dönüştürmedir] [*Umkehr*]; sosyalizm yeni bir başlangıçtır; sosyalizm doğayla bağlantının onarılmasıdır; tinin yeniden esinlenmesi, [insan] ilişkilerinin yeniden zapt edilmesidir.... Sosyalistler yeniden komünlerde [*Gemeinden*] bir araya gelmek istiyor.²⁸

Landauer'in kullandığı tuhaf sözcük, *Umkehr*, Benjamin'in hem Nietzsche'nin "dönüşümü, kefareti [*Umkehr, Sühne*]" reddedip değişim [*Umkehr*] geçirmeden cennete ulaşan üst insanını; hem de Marx'ın "kendisini kapitalizmden başka bir şeye dönüştürmeyen" [*nicht umkehrende*] sosyalizmini eleştirmek için kullandığı sözcükle tam olarak aynıdır. Bu tuhaf teolojik-politik terminolojinin kati anlamı ne olabilir? Bir tür doğaya, insan ilişkilerine, komüniter yaşama "geri dönüş" veya "dönüş"ü gerektiren Landauer'in sosyalizminin, kapitalist dinin inşa ettiği "çaresizlik mabedinden" kaçış olduğu varsayılabilir. Landauer, Erich Unger gibi, kırsal alanlarda sosyalist komünler yaratmak için kapitalist egemenlik alanının terk edilmesi gerektiğine inanır. Ancak ona göre bu program bir toplumsal devrim perspektifiyle çalışmıyordu: Landauer, kitabının yayınlanmasından hemen sonra Halk Eğitim Görevlisi olarak kısa ömürlü 1919 Münih Cumhuriyet Konseyi'ne katılmıştı: Yaşamına mal olacak yiğitçe bir bağlılıktı bu.

Benjamin'in metnindeki *Umkehr* kavramı üzerine ilginç bir yorumunda Norbert Bolz, bunu kaçınılmaz bir kader olarak kapitalizmle ilgili Weber'in savına bir yanıt olarak yorumlamıştır. Benjamin'e göre *Umkehr* aynı zamanda tarihin, *metanoianın*²⁹, kefareti, arınma ve ... devrimin engellenmesi anlamına gelir.³⁰ Elbette bütün bunlar varsayımdır, zira fragmanın kendisi herhangi bir çıkış yolu göstermemektedir; fragman, nefretle ve açık karşıtlıkla yalnızca kapitalist dinin acımasız ve iğrenç mantığını analiz eder.

Benjamin'in 1930'lardan sonraki yazılarında, en başta *Pasajlarda*, din olarak kapitalizm meselesinin yerini meta fetişizminin ve mitsel bir yapı olarak sermayenin eleştirisi alacaktır. Her iki görüş arasındaki benzerlik elbette vurgulanabilir -örneğin, kapitalist sistemin dinsel yönüne gönderme- fakat farklılıklar da aşikardır: Teorik çerçeve artık açıkça Marksisttir.

Görünen o ki Weber'in sorunsalı olgun Benjamin'in geliştirdiği teorik alanda görünmez. Bununla birlikte "Tarih Kavramı Üzerine" tezlerde (1940) Weberci görüşe -üstü kapalı ama kolayca saptanabilir- son bir gönderme bulabiliriz. Benjamin on birinci tezde, Alman Sosyal Demokrasi'sinin endüstriyel emek kültürünü eleştirerek şöyle yazar: "Alman işçilerle birlikte, eski Protestan çalışma ah-

28 Landauer (1919: 145).

29 [Yunanca] Tövbe (ç.n).

30 Bolz (2003: 205).

lakı [*protestantische Werkmoral*], sekülerleşmiş bir biçim altında kendi dirilişini kutlamıştır.”³¹

Benjamin’in, Weber’den esinlenen fakat onun ılımlı sosyolojik analizini epey aşan 1921 tarihli fragmanı, *Max Weber’in anti kapitalist okumaları* olarak adlandırılabilir entelektüel seçkinler topluluğunun bir parçasıdır. Bu yorum türü, büyük ölçüde yaratıcı bir “emanete hıyanet” olarak değerlendirilmelidir: Weber’in kapitalizme dair tutumu belli bir muğlaklığın, “değer-bağımsız” bilim karışımının, karamsarlığın ve tevekkülün ötesine geçmemiştir. Buna karşın onun muhalif “müritleri”nden bazıları, sosyalist-romantik esinli kin dolu bir anti kapitalizm geliştirmek için *Protestan Ahlakı*’nın görüşlerini kullanacaktır.

Bu seçkinler topluluğundaki ilk yıldız, 1912-14 yıllarında her Pazar Heidelberg’deki evlerinde Max Weber’in arkadaş çevresine katılan Ernst Bloch’tur. Daha önce gördüğümüz gibi 1921 tarihli *Thomas Münzer* çalışmasında “din olarak kapitalizm [*Kapitalismus als religion*]” (sorumluluğunu Kalvinizme yüklediği teolojik bir yıkım) ifadesini ortaya atan Bloch’un kendisiydi.³² Bu sava dayanak teşkil eden ... Max Weber’in kendisinden başkası değildir. Bloch şöyle yazar:

Calvin’in müritleri arasında çalışmaya yönelik soyut bir hürmet sayesinde üretim, acımasız ve sistematik bir yoldan gelişir; zira Calvin tarafından yalnızca *tüketime* atfedilen yoksulluk ideali, sermaye oluşumuna katkıda bulunur. Para biriktirme yükümlülüğü, büyümeyi gerektiren, kendi başına bir amaç olan soyut bir nitelik olarak algılanan zenginliğe musallat edilir.... Max Weber’in fevkalade bir şekilde gösterdiği gibi gelişme halindeki kapitalist ekonomi, Orta Çağların iktisadi ideolojisinin bütün Hristiyan yönlerinin yanı sıra, ilkel Hristiyanlığın bütün kuruntularından da tamamen kurtarılır, koparılır, özgürleştirilir.³³

Weber’in kapitalist tinin yükselişi sırasında Kalvinizmin rolüne ilişkin “değer-kuramsal olarak nötr olan” analizi, Katoliklik tarafından cezp edilmiş *nevi şahsına münhasır* bir Marksist olan Ernst Bloch’un gözünde, kapitalizme ve onun Protestan kökenlerine ateşli bir saldırı halini alır.

Gördüğümüz gibi Benjamin, Bloch’un “ilkel Hristiyanlığın kuruntuları” ya da ortaçağ Katolikliğinin iktisadi ideolojisinin “görece Hristiyan” momentlerine duyduğu sempatiye katılmasa da, elbette yine de dostunun kitabından esinlenmiştir. Lukács’ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabının belli pasajlarındaki Weber’den alıntılar, kapitalist şeyleşmenin Marksist eleştirisine dayanak savlar olarak kullanıldığı görülebilir. Birkaç yıl sonra, Freudcu-Marksist Erich Fromm 1932 tarihli bir denemede, Kalvinizmin, kapitalizm öncesi toplumların -ortaçağ Katolikliği gibi- karakteristiği olan mutluluk hakkı fikrinin ortadan kaldırılmasındaki sorumluluğunu ve bu-

31 Benjamin (1991: 274).

32 Bloch (1962: 123).

33 Bloch (1962: 119).

nun yerini burjuva normların (çalışma, kazanma ve biriktirmeye duyulan hürmet) almasını eleştirmek için Weber ve Sombart'a atıfta bulunur.³⁴

Benjamin'in 1921 tarihli fragmanı kapitalist sisteme, onun değerlerine, pratiklerine ve "dinine" toptan bir saldırı gerçekleştirmek üzere bir cephane olarak Weber'in sosyolojik incelemesinden ve özellikle *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çalışmasından faydalanan bu "yaratıcı" okumalar silsilesinin -hemen hepsi romantik sosyalist Yahudi Alman düşünürlerin- çarpıcı örneklerinden biridir.³⁵

Referanslar

- Assmann, H. ve Hinkelammert, F.J. (1989) *A Idolatria do mercado. Ensaio sobre economia e teologia*, Sao Paulo: Vozes.
- Benjamin, W. (1985) *Gesammelte Schriften*, Cilt. VI, Tiedemann, R ve Schweppenhäuser, H. (der.), Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- ____ (1991) *Gesammelte Schriften*, Cilt. I, 2, Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- ____ (1996a) *Gesammelte Briefe*, Cilt. II, Frankfurt, Suhrkamp Verlag.
- ____ (1996b) *Selected Writings*, Cilt. 1, 1913-1926, Cambridge, MA.: Harvard Belknap
- ____ (2001) *Einbahnstrasse*, *Gesammelte Schriften* içerisinde, Cilt. IV, Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Bloch, E. (1962) [1921], *Thomas Münzer als Theologe der Revolution*, Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Bolz, N. (2003) "Der Kapitalismus –eine Erfindung von Theologen?", *Kapitalismus als Religion*, Dirk Baecker (der.), Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Fromm, E. (1980) "Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie", (1932) *Gesamtausgabe* içinde, Cilt 1, Stuttgart: Deutsche Verlag-Anstalt.
- Fuchs, B. A. (1914) *Der Geist der bürgerlich-kapitalistischen Gesellschaft*, Münih: Verlag von R. Oldenbourg.
- Hamacher, W. (2002) "Guilt History: Benjamin's Sketch "Capitalism as Religion", *Diacritics*, 32 (3-4): 81-106.
- Landauer, G. (1919), *Aufruf zum Sozialismus*, Berlin: Paul Cassirer.
- Lindner, B. (2003) "Der 11.9.2001 oder Kapitalismus als Religion", *Ereignis. Eine fundamentalen Kategorie der Zeiterfahrung. Anspruch und Aporien*, Edi.: Nikolaus Müller Schöll, Bielefeld: Transcript Verlag.
- Müller, A. (1816) *Zwölf Reden über die Beredsamkeit und deren Verfall in Deutschland*, Leipzig.
- Nietzsche, F. (2007) *Ecce Homo*, Çev.: Duncan Large, Oxford: Oxford University Press.
- Van Soosten, J. (2003) "Schwarzer Freitag: die Diabolik der Erlösung und die Symbolik des Geldes" *Kapitalismus als Religion* içinde, Baecker, D. (der.), Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Tiryakian, E. A. (1981) "The Sociological Import of a Metaphor: Tracking the Source of Max Weber's 'Iron Cage', *Sociological Inquiry*, 51 (1): 27-33.
- Unger, E. (1989) [1921] *Politik und Metaphysik*, Voigt, M. (der.), Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Weber, M. (1984) *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Hamburg: Gutersloher Verlagshaus.

34 Bakınız Fromm (1980: 59-77).

35 Benjamin'in "Din olarak Kapitalizm" fragmanını, 1980'lerden itibaren -1921 tarihli fragmandan en ufak haberi olmadan- kapitalizmin putperest bir din olarak radikal eleştirisini geliştiren Latin-Amerikalı özgürlük teologlarından bazılarının yazılarıyla karşılaştırmak ilginç olacaktır. Örneğin Hugo Assmann'a göre kapitalist dinin kendisini ifşa etmesi, bizatihi ekonomik paradigmanın zımnı teolojisi, günlük fetişist sofuluk pratiğindedir. "Piyasa Hristiyanlığı" literatüründe bulunabilen açıkça dinsel kavramların -örneğin yeni muhafazakar teologlar tarafından üretilenler- yalnızca tamamlayıcı bir işlevi vardır. Malthus'dan en son Dünya Bankası dokümanına kadar piyasa teolojisi, vahşi bir kurbansal teolojidir: Yoksulların ekonomik idollerin mihrabında hayatlarını ortaya koymalarını talep eder. Bkz. Assmann ve Hinkelammert (1989). Benjamin'in fikirleriyle (farklılıkların yanı sıra) benzerlikler gün gibi ortadadır.